

„Gutenberg óta úgy szerzünk tudomást annak nagy részéről,
amit a világról és embertársainkról tudunk,
hogy nem kerülünk velük közvetlen kapcsolatba.”

Hauser Arnold

Másfél óra dokumentumról és fikcióról

1. „Ez a történet valódi eseményeken alapszik. Különbözik nem tudtuk volna filmre venni” olvashatjuk a *Balázs Béla Stúdió* egyik filmjének stábjának. Az alkotók ezzel a gúnyos megjegyzéssel hozzák tudomásunkra: a mozgóképen valóság és mese, hitelesség és fikció viszony – éppen a mozgókép tárgyias-érzéki jellege miatt – bonyolultabb képleteket eredményez, mint az irodalom, más művészeti ágak vagy éppen a mindennapi élet területén.

Az alábbiakban ismertetett óravázlat a *Film és média* című *Mozgóképkultúra és médiaismeret* tanterv *A mozgókép formanyelve* moduljához készült. A témakör felépítése lehetővé teszi különféle altémák és tanórai egységek kialakítását, de a blokk egésze elsősorban magától értetődően mozgókép-elméleti tematikájú. A mozgókép formanyelve modulon belül a következő altémákat javasoljuk: *Film, idő, filmidő; A mozgóképi hatáskeltés eszközei: a vágás, a plánok, a kameramozgások, a színek, a hang; Történetmesélés a mozgóképen; A mozgóképes „műfajok”; Hogyan készül a film?* – de más témák is elképzelhetők a tanár szándékainak, a csoport előrehaladásának és más körülményeknek figyelembevételével.

A foglalkozás célja: megismertetni a tanulókat a mozgókép kifejezőképességének alapelemei közül a valóság ábrázolásának módjaival, felismertetni azokat a törvényszerűségeket, amelyeket a mozgóképes szövegek mutatnak. Az órán alkalmazzuk a magyar irodalomból elsajátított művészet-elméleti fogalmakat.

2. Felkészülés az órára. A gyerekek az előző foglalkozásokon kétféle feladatot kápnak: néhányuknak egy rövid szöveget kell elolvasniuk és feldolgozniuk a filmes valóságalkotás tárgyköréből, a többieket pedig megkérem, hogy hozzanak magukkal képeket magazinokból vagy saját fényképgyűjteményükből. Az előbbi anyagok didaktikai szerepe a szemléltetés lesz, az utóbbiakon pedig a valóság és annak képi megjelenítésének viszonyát vizsgáljuk majd.

3. Az óra első részében egy listát diktálok, amely a legkülönbözőbb típusú irodalmi és mozgóképes alkotásokat tartalmazza. A tanulók feladata az, hogy egy ötfokozatú skálán helyezték el ezeket a műveket úgy, hogy a legmagasabb osztályzatot a valóságot a leginkább hitelesen leképezők kapják, a legalacsonyabbat pedig a leginkább stilizáltak, azaz a legfikcionáltabb szövegek.

A művek listája: a) *Kölcsey Ferenc: Himnusz* b) *Gárdonyi Géza: Egri csillagok* c) a *Barátok között* című teleregény d) *Fazekas Mihály: Lúdas Matyi* e) *A szivtpró gimi* című filmsorozat f) az *indiánregények* g) *egy füzetes szerelmes regény* h) a televízió *Híradójának* egy tudósítása.

Ha mindenki elvégezte a művek minősítését a megadott szempontok alapján, akkor megbeszéljük az egyes műfajok, médiumok és történelmi korszakok valóságalkotási és ábrázolási konvencióit: egy romantikus óda – és egészében véve a lírai műnem nagyobb fikcionáltságot mutat egy regénynél, különösen ha az történelmi témát dolgoz fel, noha az *Egri csillagok*ban is vannak az írói fantázia szülte részek. (Egyáltalán: a líra „valóságmegjelenítő” szerepe egészen más szerkezetet mutat – ezt a gyerekek irodalmi ismereteik alapján tudják.) Külön érdekességet képviselnek a televíziós műsorok, hiszen gyakorta tapasztalható a nézők arányérzékének torzulása – lásd az olvasói leveleket – egy szappanopera sanyarú sorsú szereplőjének érdekében, ugyanakkor e befogadók a *Híradó* tudósításait hajlamosak kitalációnak nevezni.

A bevezető feladattal fogalmilag és szellemileg készítetjük elő a valóság és a fikció képi megjelenéséről szóló beszélgetést.

4. A továbbiakban megnézzük és értékeljük a beérkezett képeket. A következő szempontok és fogalmak kerülhetnek elő: képkivágás; beállítás – a kamera helye és látószöge (vö: *J.-L. Godard: a kamera helyének meghatározása nem esztétikai, hanem erkölcsi kérdés*); a kép készítőjének „állásfoglalása”; a technikai eszköz szerepe a valóság bemutatásában – a kép elkészültének helyszíne, ideje – a nyilvánosság számára készült a kép vagy saját célra.

5. *Jurij Iljenko* ukrán rendező és operatőr írja, hogy *Szergej Paradzsanov Elfelejtett ősök árnyai* című filmjének forgatási helyszínén, a *Kárpátok* hegyei között évekkel a forgatás után találtak olyan fákat, amelyeket *Paradzsanov* festetett be valamilyen színűre. Átalakítani a valóságot egy hitelesebb igazság érdekében, erre hozunk fel példákat az alábbiakban a gyerekek kisbeszámolóí segítségével.

Viktor Sklovszkij Eizensteintől szóló könyvének 151. oldaláról a *Patyomkin páncélos* forgatásáról számol be. *Odesszában* a sűrű kód téltlenségre kárhoztatja a stábot, *Eizenstein* és *Eduard Tiszse* operatőr céltalanul csónakáznak a ködben, felvételeket készítenek, amelyekről nem tudják, mire lesznek majd használhatók. Ahogy *Sklovszkij* írja, az utómunkálatok idején „A montírozás során a kód pirkadattá változott, mert azt kellett bemutatni, hogyan virradt fel a komor reggel...”. Az operatőr és a vágó keze alatt tehát így kaptak funkciót a látszólag haszontalan képsorok.

Luis Buñuel Utolsó leheletem című könyvének 283. oldalán írja le *A burzsuázia diszkrét bája* első jelenetének első inspirációját: *Buñuel*nél nem szokatlan módon a jelenet egy barátjának álma alapján keletkezett.

Jó példákat meríthetünk *Andrzej Wajda Visszaforgatás* című könyvéből. A 30. oldaltól *Wajda* jó néhány esetet mutat be saját tapasztalatai alapján arra, hogy miként alakul ki az első ötletekből a film végleges formája.

6. Ezután áttérünk a mozgóképes szemléltetésre. Olyan bejátszásokat válogattam – és ezeket olyan sorrendben mutatom be –, hogy kialakuljon egy bizonyos fokozatosság a differenciálatlan leképzéstől az esztétikai valóságalkotásig. A bejátszások sorrendjének felépítése és forrásai is változtatható a rendelkezésre álló anyagok függvényében. Az óra tartalmát rögzítettük csupán: a dokumentum és fikció megjelenését vizsgáljuk a legkülönbébb mozgóképes illusztrációk segítségével.

6.1. Első bejátszásunk a *Forgács Péter Privát Magyarország* című sorozatába illő képsor, annak minden fésületlenségével és technikai esetlenségével – a közvetlen valóságmegörökítés példája. Megfigyelhető, hogy a kamera jelenléte miként torzítja el a képeken látható emberek viselkedését – mindenki éppenséggel elkezd „viselkedni”. Bármely hasonló felvételen megfigyelhetjük azonban a mégoly kevésbé tudatos és funkcionális szerkesztés nyomait: a közelik és távolik rendszerét, a kameramozgás jelentésképző gesztusait, a vágásokat, azaz a hatáskeltést, a valóságba való beavatkozás eljárásait. A részlet elemzése során utalhatunk a videózás egyik legelterjedtebb megjelenési formájára, a magán vagy kisközösségi felhasználásra.

6.2. *Dr. Nagy Imre A mozgókép és a filmalkotás* című könyvéhez megjelentetett *Filmidézetek* című kétkazettás gyűjtemény tartalmazza a *Lumière testvérek* filmjét, *A vonat érkezését*. A film a maga idejében óriási riadalmat váltott ki a nézőkből: a korabeli beszámolók szerint egyes nézők fejvesztve menekültek a vásznon feléjük száguldó lokomotív elől. Az akkori nézők viselkedése több momentumra ráirányíthatja a figyelmünket – akik akkoriban a nézőtéren ültek, bizony összemosták a valóság és annak képi újraalkotása közötti határt. Másrészt figyeljünk fel a képi konvenciók használatának változékony voltára: a mai nézők a hatáskeltésnek sokkal kifinomultabb formáihoz vannak szokva. *Lumière-ék* alig húszmásodperces felvétele tehát a valóság megörökítésének szép példája.

6.3. Ugyancsak az említett kazettán található *Gulyás Gyula és Gulyás János Törvénysértés nélkül* című dokumentumfilmjének részlete *A bika története*. A film az ötvenes évekről szól, azokat az idős embereket szólaltatja meg, akik tanúi voltak a hortobágyi kitelepítésnek. *A Törvénysértés nélkül* egy másik részlete, az osztálytermi jelenet az igazság-hitelesség kérdését feszegeti. Hasonló

problémával találkozunk a *Hűsz órában* vagy *A vihar kapujában* című filmekben és ez a valóságról és mozgóképi megörökítéséről folytatott beszélgetésünk újabb tanulságos pontja. A bejátszásokban megfigyelhetjük továbbá a dokumentumfilm – és annak egyik jellegzetes formája, a „beszélő fejek” – műfaji jellegzetességeit.

6.4. *Robert Flaherty* klasszikus filmjéből következik egy részlet, a *Nanouk, az eszkimóból*. *Flaherty* 1922-es lírai hangoltságú ősdokumentumfilmje a filmtörténet egyik legnevezetesebb darabja, együtt emlegetik az *Aranypolgárral*, *A Patyomkin páncélossal* vagy a *Modern időkkel*. A *Nanouk* egy részletén megfigyelhetjük a műszerrel mérhető idő és a filmidő viszonyát, a dokumentarista téralakítás fogásait.

6.5. *Tarr Béla Családi tűzfészek* című munkáját a gyerekek a televízióból már ismerhetik. A budapesti iskola jellegzetes darabjáról és műfajáról van szó, az úgynevezett dokumentum-játékfilmről, amely amatőr szereplőket használ, lazán megírt forgatókönyvvel dolgozik, gyakorta épít a szereplők – akik nemegyszer saját sorsukat élik újra – rögtönzéseire. A szereplők belenéznek a kamerába, megtörve ezzel a játékfilm hagyományait, akadozva, spontán beszélnek, ugyanakkor sorsukat és mindennapjaikat sűrítve, tehát éppen történeté formálva játsszák el. Jól megfigyelhető az egyik részletben, hogy a főszereplő mintegy „kiszól” a kamera mögé, tudniillik válaszol a stáb egy tagjának kérdésére. A dokumentum-játékfilm tehát a natúr valóságábrázolás és a művészi jelentésképzés sajátos keverékét adja.

6.6. Érdekeségként meg szoktam mutatni azt a filmet, amely *A kísérleti film* című témakörben is szerepelhet egy másik összefüggésben *Dziga Vertov Ember a felvevőgéppel* című munkájáról van szó. Az *Ember a felvevőgéppel* afféle film a filmről – ilyen tematikájú blokkot is lehet szerkeszteni a mozgóképes órák egyikén –, amely jó példa szempontunkból a mozi valóságserzetetére éppúgy, mint a film anyagával való kísérletezésre.

IRODALOM

Alakszander Macseret: Film és valóság, Gondolat, Budapest, 1973.

Zalán Vince: Fejezetek a dokumentumfilm történetéből, Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, Budapest, 1983.

Viktor Sklovszkij: Eizenstein, Progressz-Gondolat, Moszkva-Budapest, 1977.

Luis Buñuel: Utolsó leheletem, Európa, Budapest, 1989.

Andrzej Wajda: Visszaforgatás, Kelenföld Kiadó, 1990.

NÉMETH SÁNDORNÉ

Munkaközösség- és magyar szakvezető tanár

Paragvári Utcai Általános Iskola

Szombathely

Emlékműsor a magyar kultúra alkalmából

„... HAZA, NEMZET ÉS NYELV”

A magyar kultúra napját – tapasztalatom szerint – még kevés helyen tartják számon az iskolákban. Mi hagyományteremtő műveltségi vetélkedőt szerveztünk, ahol a résztvevőket is az alábbi műsorral köszöntöttük.

Zene – Erkel Ferenc: Ünnepi nyitány

(Az első narrátor szövege alatt is szólhat aláfestő zeneként.)